

ADİYAMAN'DAN BİR KERPIÇ EV

M.Murat ERDİM

1. Safranbolu-Alanya-Antalya Kale içi-
Mersin-Istanbul gibi örnekler
sayılabilir.

2. E.W.PETERS, *Aligam*, Hannover:
mitteilungen Rr.1, Institute für Bauen
und Planen in Entwicklungsländern,
1976.

C.HALL, S.McBRIDE and A. RIDDELL,
Architectural Study, *Anatolian Studies*,
v.XXIII, Special Number Aşvan, 1968-1972,
London: 1973, pp.245-269.

3. O.D.T.Ü. Aşağı Fırat Projesinin
sağladığı olanakla, Prof.Dr.Ü.Serdaroğlu
başkanlığında yürütülen yözey
araştırmasının miralılık ekibini oluşturan,
E.Ü.Güzel Sanatlar Fakültesinden As.B.
Özerdik'e, mimar Z.Peyman'a, mimar
E.İlgık'a, mimar N.Sayın'a, mimarlık
öğrencisi E.Elçi'ye, çalışmalarımıza
yaptıkları katkıdan ötürü ve her türlü
desteğini bizden esirgemeyen Sayın hocam,
Ü.Serdaroğlu'na minnet ve teşekkürlerimi
sunmayı bir borç bilirim.

4. *Adıyaman 11 Yıllığı*, İstanbul: 1973.

Ş.3.
"Adıyaman 1954 yılında il olmadan önce,
Malatya'ya bağlı bir ilçe idi. 1970 nüfus
sayımına göre, 70655'i şehir ve
kasabalarda, 234644'ü köylerde olmak
üzere toplam nüfusu 303511 kişidir. İl
merkezi nüfusunun 1965'de, 22153 iken,
1970'de 31318'e ulaşmış olması, tarım ve
hayvancılıkla geçinen köylerden il
merkezinin bir akın olduğunu
göstermektedir. Ne var ki, il merkezindeki
bu artışın, bugün bile, şehir merkezinde
belirgin bir fiziksel çevre değişimine
neden olmadığı söylenebilir. Ancak,
kentlin yerleşme alanı yayılmaya elverişli
olduğundan, çevreye yayılan yeni briket
yapılar, şehir merkezi yerleşmesini
zorlamamış görülmektedir."

5. [Kale tepesinin tamamen toprak
yığınınan oluştuğu, hatta, bu tepeye,
hayvanla toprak taşıma borcu olanların
hala bulunduğu, halk arasında dolaşan
bir söylendir.]
"Adıyaman Kalesi, M.S.7. asırda,
bölgenin egemenliğine sahip Emeviler
devrinde şehrin valisi *Hısnımansur*
tarafından yaptırılmıştır. (*Adıyaman 11*
Yıllığı, İstanbul: 1973, s.56)"

GİRİŞ

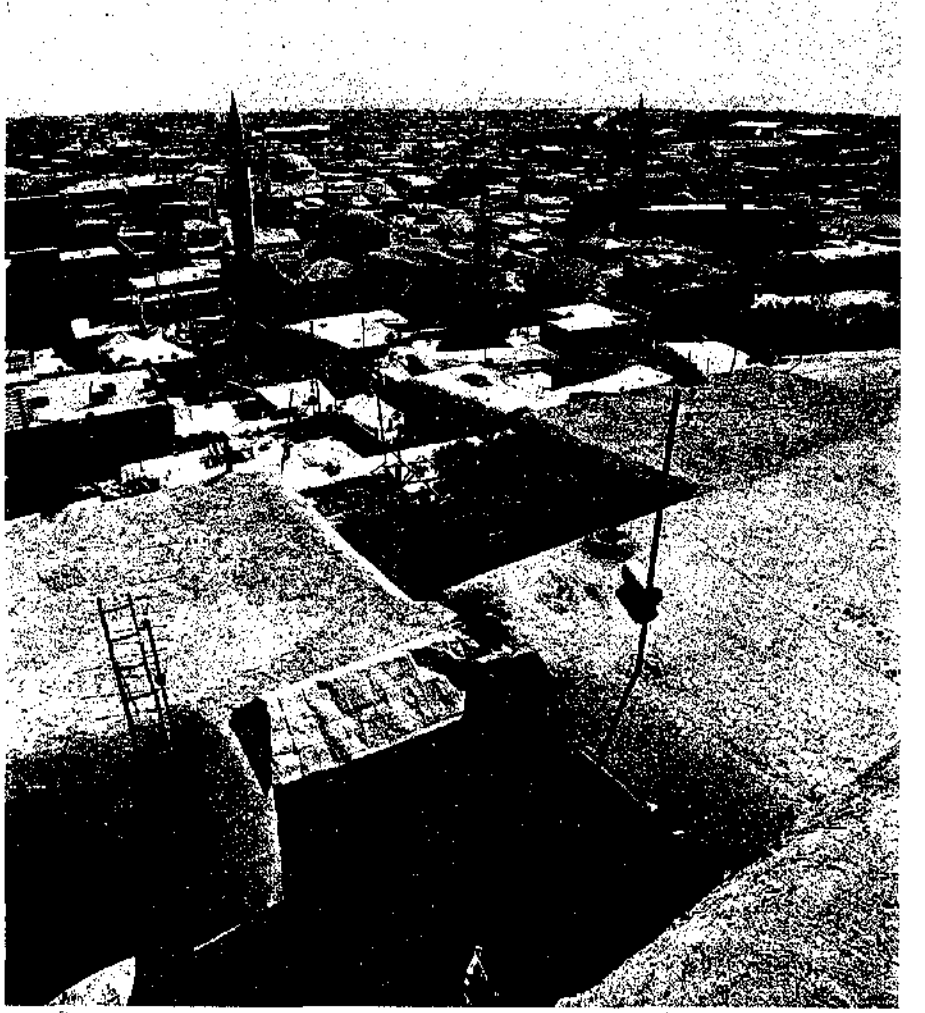
Anadolu'da yöresel mimari gelenekleri açısından henüz yeterince
araştırılmamış yerleşmelerin bulunduğu bilinen bir gerçektir.
Bugüne dek, gözliyebildiğimiz kadarıyla, kültürel değerlerimizin
saptama ve belgeleme çalışmaları daha çok toplumsal değişimin
hızlandığı kentsel alanlara ve koruma sorunlarının güncel ve
popüler duruma ulaştığı yörelere kaymıştır.¹ Ne var ki, yöresel
mimari geleneklerinin yeterince tanımlanabilmesi için, geniş
kapsamlı tarama ve belgeleme çalışmalarına gereksinme vardır.
Nitekim, kırsal alanlarda yaşayan anonim mimari özelliklerine
eğilmiş araştırmacıların ortaya koydukları sonuçlar, bu konuda
ilginç ve aydınlatıcı olmaktadır.²

26 Ağustos-9 Ekim 1978 tarihleri arasında elde ettiğimiz bir
olanakla, Adıyaman ve Urfa çevresinde, kırsal yerleşmelerdeki
yöresel mimari örnekler üzerinde bir çalışma yapmış
bulunuyoruz.³ Bu çalışmamızda elde ettiğimiz örnekler üzerindeki
değerlendirmelerimiz sürerken, bu yazımız ile Adıyaman'da bizce
ilginç yöresel mimari özellikleri bulunan, kerpiç bir evden söz
edeceğiz.

Adıyaman Kenti⁴, kırsal yaşamın biçimlendirdiği geleneksel
konut örneklerine sahiptir. Özellikle, kent merkezinde bulunan
Kale Tepesi⁵ yerleşmesinde, kerpiçten yapılmış konutlar,
birbirini görmeyen iç avlular çevresinde, yörenin tipik mimari
gelenegini sürdürmektedirler. Bugün, bu tarihi çevreyi oluşturan
kerpiç yapılara özgü sorunlar dışında, yapıların korunmalarını
tehdit edici kentsel gelişme sorunlarının, henüz belirginleşmemiş
olduğu söylenebilir.

KONUMU

Oldukça sık dokulu bir yerleşmenin hakim noktasında yer alan
M.Türkân Evi, Adıyaman'ın güney-doğusuna yönelmiş, taşıyıcı
beden duvarları kerpiçten iki katlı bir evdir. Kuzey
doğrultusunda tepeye doğru çıkan Kale sokağı ile bu sokağa dik
açıyla birleşen ve Batıya yönelen Aksoy sokağının birleştiği
noktada, her iki sokağın üzerine oturmakta ve böylece evin
altında, üstü kapalı sokak geçitleri meydana gelmiş olmaktadır
(Şekil 1-2).

Şekil 1. Kalatepe'den Adiyaman'ın Güney-Doğu kısmının görünüşü

Şekil 2. M. Türkân Evinin Aksoy sokağı üzerine oturan kısım ve kesme taş kemer

MİMARİ MEKANLAR

6. Güney Doğu Anadolu bölgesinde, üstü kapalı, baş avluya bakan bir veya birkaç yanı açık sofa'ya, "örtme", örtmeye açılan odalara da, "içeri", denilmektedir. Örtmenin Anadolu'nun diğer yörelerindeki karşılığı olan *hayat* tabirinin, bu yöre de de yer yer kullanıldığını işittik.

Yuvarlak dere taşı döşenmiş Kale sokağından, Batıya, Aksoy sokağına döndüğümüzde, sokağın üstü kapalı uzunluğunun ortasına rast gelen yerinde, kuzeyde, taş kemerli giriş kapısıyla karşılaşmaktayız. Ahşap çakmalı kapıdan, üst kattaki örtmenin⁶ geniş yüzünün yöneldiği, evin kuzeyindeki avluya girilmektedir. Avlu girişinin hemen doğusunda bir hela ve onun kuzeyine doğru dört ahşap direkli bir sundurma yer almaktadır. Avlunun doğu kenarını oluşturan sundurmanın, çalışmamız sırasında samanla doldurulmuş olduğunu görmemize karşın, avlu döşemesinden 0.35 m. yükseltilmiş sıkıştırılmış toprak döşemesi ve güney duvarındaki ocak ve nişleriyle çamaşır yıkama, bulgur kaynatma, yemek ve yufka pişirme gibi işlerin görüldüğü bir mekan olduğunu düşünebiliriz. Avlunun sundurma dışında kalan Kuzey ve Batısı, asma ile örtülü, asmayı taşımak üzere yer yer ahşap direklerle bölünmüş, ortasında geniş bir incir ağacıyla, Kuzey ve Batı duvarının birleştiği köşede kerpiçten yapılmış yemliği bulunan bir alandır. Avlu girişinin Batısında, zemini yassı taşlarla döşeli 0.15 m. yükseklikte bir platformda yer alan ahşap çıkırlıklı bir kuyuyla ve kuyunun arkasında 11 taş basamakla üst kata çıkılan merdivenle karşılaşmaktayız (Şekil 3).

Aksoy sokağının güneyinde, evin avlu giriş kapısının karşısında, ahır ve samanlığa açılan kapı bulunmaktadır. Sokak zemininden 0.25 m. düşük olan ahır döşemesi topraktır. Ahır girişinin doğusundaki geçitten samanlığa 0.10 m.lik kot farkıyla inilmektedir. Samanlığın güney kısmı buğday deposu olarak kullanılmaktadır (Şekil 4). Üst kattaki, haremlik, mutfak-kiler mekanlarının altına rastlayan ahır ve samanlığın Doğu-Batı doğrultusundaki tavan kirişlemeleri, samanlık kısmında iki dikme, bir ana kiriş, ahır kısmında, iki dikme, iki ana kirişle desteklenmişlerdir. Bu desteklemenin sonradan yapıldığı düşünülebilir. Evin güney cephesinde briketle yapılan onarımlar da bunu göstermektedir.

Adıyaman çevresinde en çok rastladığımız plan biçimlenmesini M.Türkân Evinin üst katında da görüyoruz. Kuzey'deki avluya yönelmiş örtme mekânı, üst kattaki diğer odaların açıldığı, avlu ve odalar arasındaki eylemleri birleştirici ve dağıtıcı bir kullanım özelliğine sahip olup, batı duvarındaki ocak ve nişlerin bulunduğu kuytu alan, evin kadını tarafından işlik olarak kullanılmaktadır (Şekil 5).

Örtmenin Doğu duvarındaki mavi aşı boyalı ve dikdörtgen kasa pervazın çerçevelediği ahşap kemerli kapıdan (Şekil 6) girilen Baş Oda, evin diğer odalarında ve kırsal çevrede görmediğimiz süslü dolap, yüklük ve ahşap kemerli pencereleriyle dikkati çekmektedir (Şekil 8). Aksoy sokağı üzerine oturtulmuş Örtme'nin doğuya doğru uzantısını oluşturan Başoda, iki sokağın kesişme noktasında, Kale sokağı üzerine oturmuştur. Böylelikle, odanın güneyindeki hımsız duvar üzerindeki üç ahşap kemerli pencere, Kale sokağına ve sokağın sağladığı perspektif ile Adıyaman'ın güney doğusuna bakmaktadır (Şekil 1). Oda'nın kuzey duvarında altta ve üstte iki pervaz arasında, dört çekmeceli bir dolap ve yan yana iki yüklük girintisi yer almaktadır. Kapı eşliğinden 0.80 m. uzaklıkta 0.10 m. yükseklikteki döşeme, ahşap kirişleme üzerine tahta kaplama ve beton şaptan yapılmıştır. Odanın doğusunda bir divan bulunmakta, dolap ve yüklük nişleri perdeyle örtülmüştür.⁷

7. Yapıda yürüttüğümüz çalışma sırasında, örtme ve başoda'da, komşu kadınların toplanarak bütün dizmeleri nedeniyle, başoda'nın içini gösteren fotoğraflarını çekemedik.

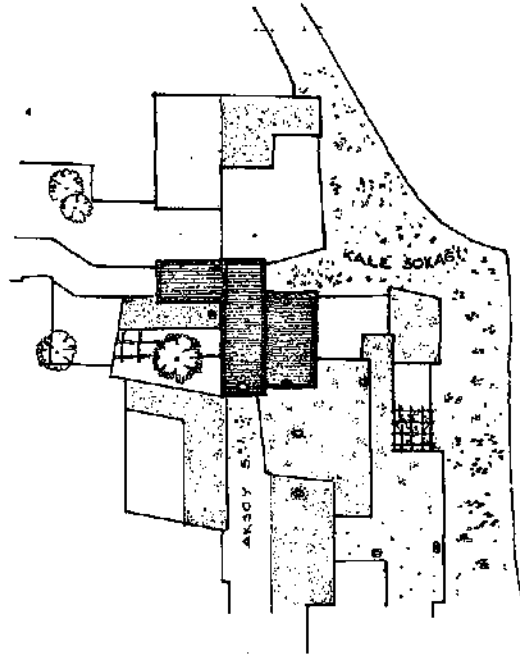

Şekil 3. Evin Kuzeyindeki avludan örtmenin görünüşü

Örtmenin güneyinde bulunan iki girişten doğuda olanı, bizi, mutfak ve kiler olarak kullanılan mekana ulaştırmaktadır. Toprak olan mutfak döşemesine örtmeden 0.30 m.lik kot farkıyla inilmekte, girişin hemen doğusunda Başodaya açılan bir servis penceresi bulunmaktadır. Mutfağın doğu duvarında 0.70 m. enindeki basit bir kapı ve yüksekçe bir eşikten girilen, 0.85x0.90 m. boyutlarında bir yıkanma yeri ile gene doğu duvarında düz lentolu bir ocak göze çarpmaktadır. Mutfağın, Batı duvarında, dört raflı kap-kacak konmaya yarayan bir gömme dolap bulunmakta, Güneyindeki 1.90 m. yüksekliğindeki kapısız açıklıktan kilere geçilmektedir. Bulgur, pestil, un gibi kışlık yiyeceklerle, yağ kübleri ve tahıl çuvallarının depolandığı kileri, doğu duvarında ve güney duvarında bulunan iki ufak camsız pencere aydınlatmaktadır.

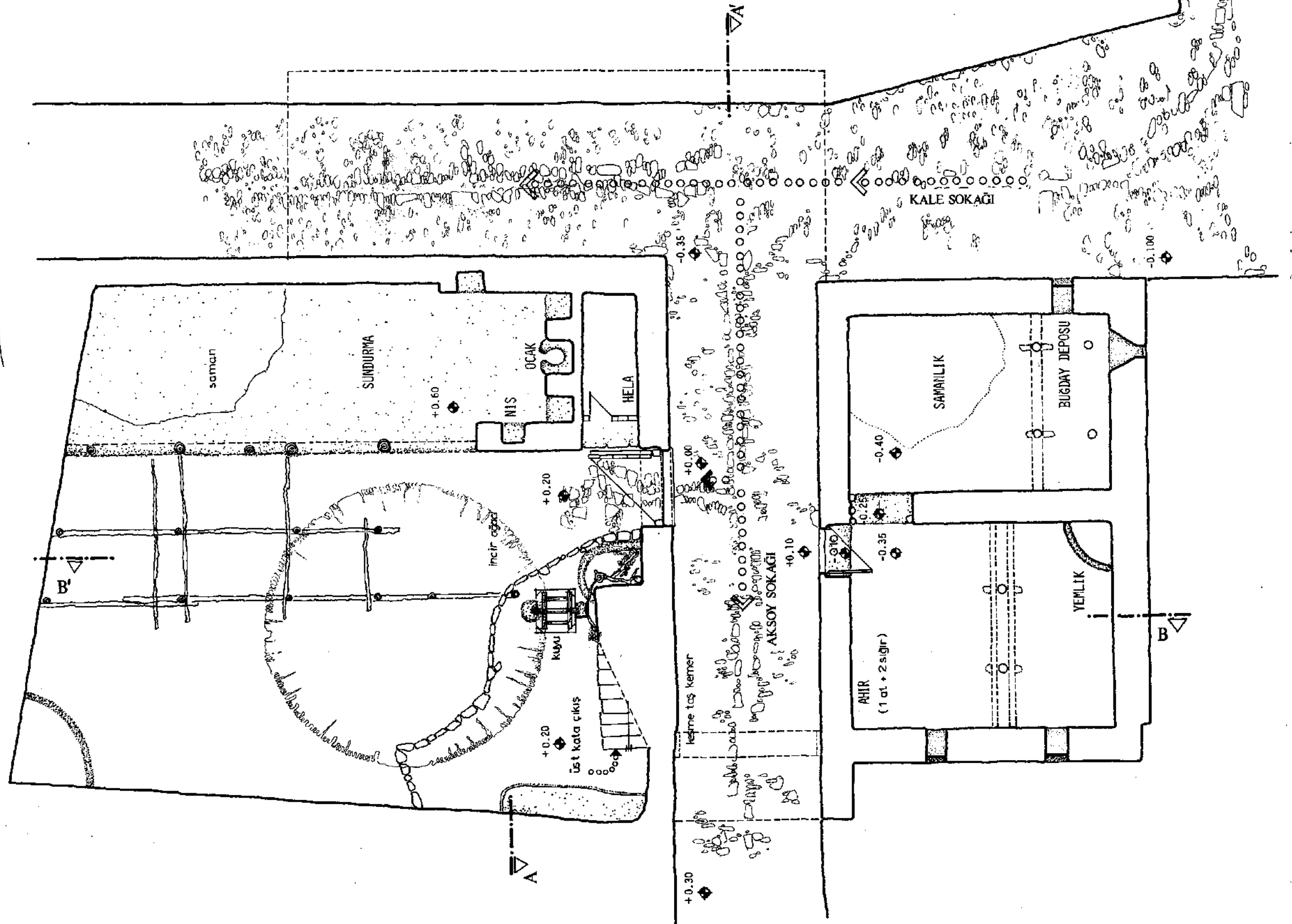
Örtmenin güney duvarındaki kerpiç kemerli kapıdan, 0.30 m. inerek girilen odanın döşemesi, ahşap kaplamadır (Şekil 7). Odaya giriş kapısının karşısına gelen güney duvarındaki, demir parmaklıklı ve iki kanatlı penceresinden, Adıyaman'ın güney kısmının tamamını ve çarşı merkezini görmek mümkün olmaktadır. Pencerenin batısında raflı bir dolap nişi ile yatakların bulunduğu yüklük bulunmakta, yüklüğün yanında, duvar sıvasındaki kılcal çatlaklar, burada sonradan kapatılmış bir ocağın bulunduğunu göstermektedir.

Çatıdaki baca ise bunu kanıtlamaktadır (Şekil 9). Odanın, batı duvarıyla, kuzey duvarının birleştiği köşede, döşemeden 0.10 m. yükseltilmiş ve saç kaplanmış 1.10x0.60 m. boyutlarında bir yunmalık bulunmaktadır. Burada dökülün su, bir teneke boru ile Aksoy sokağına iletilmekte, sokaktaki meyilden yararlanılarak suyun açıktan akması temin edilmektedir. Bu odanın özgün kullanılışı hakkında kesin bir kanıtımız bulunamamasına karşın, haremlik olarak kullanılmış olabileceği kanısındayız. Yer yer

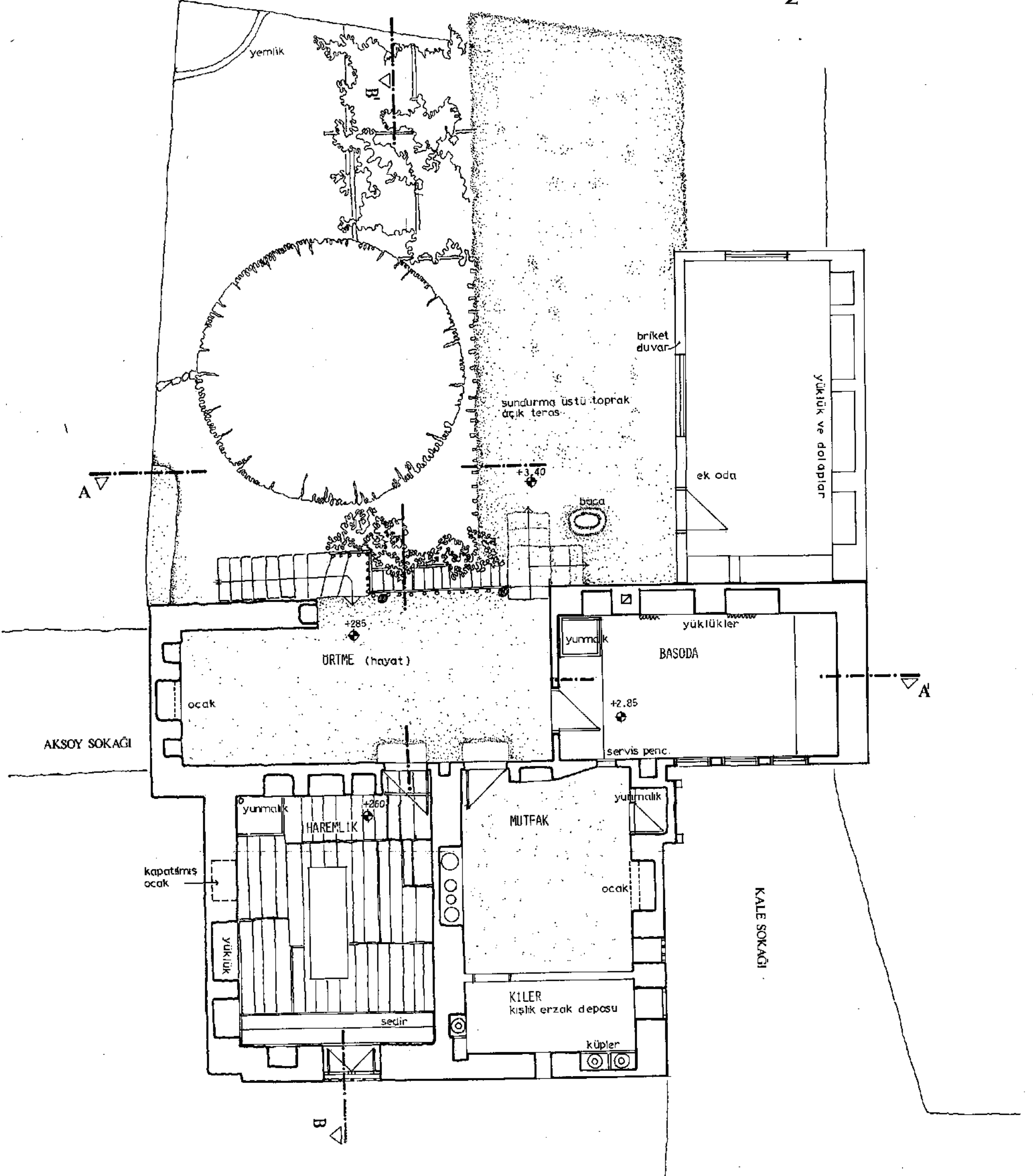
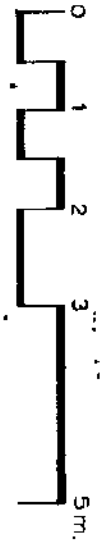
MEHMET TÜRKÂN EVİ-ADİYAMAN

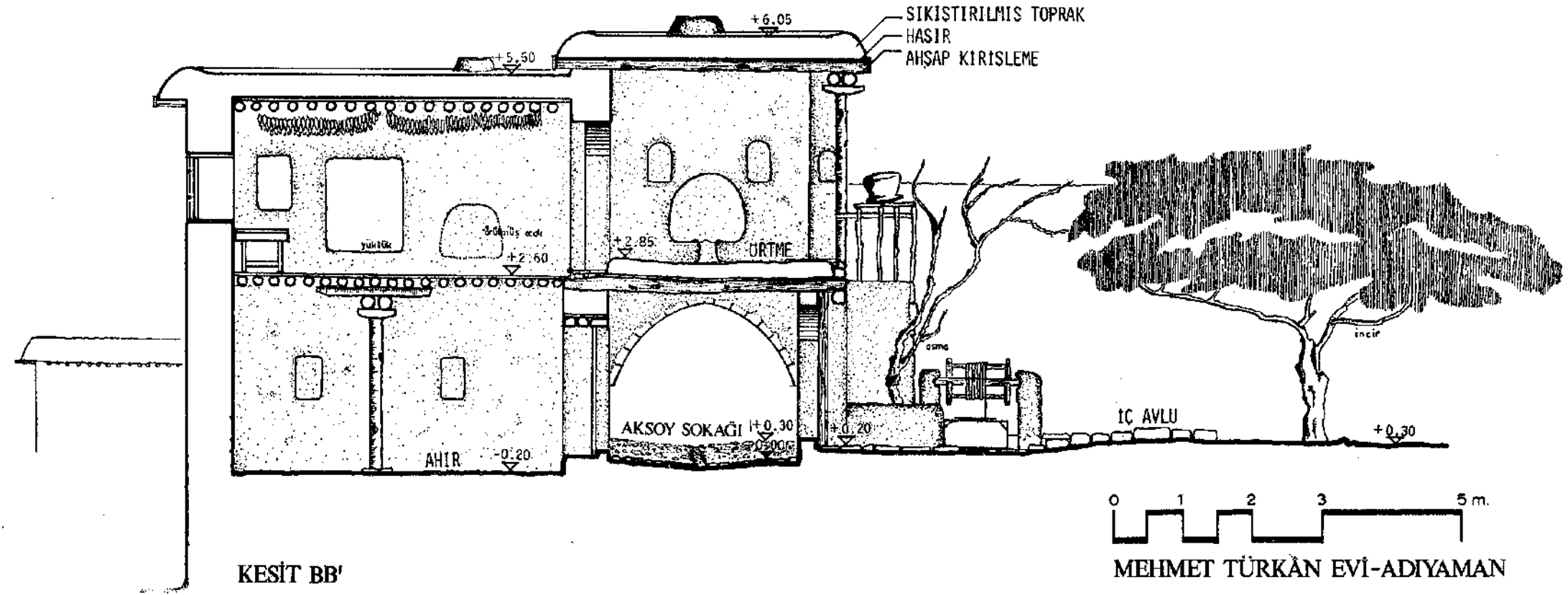
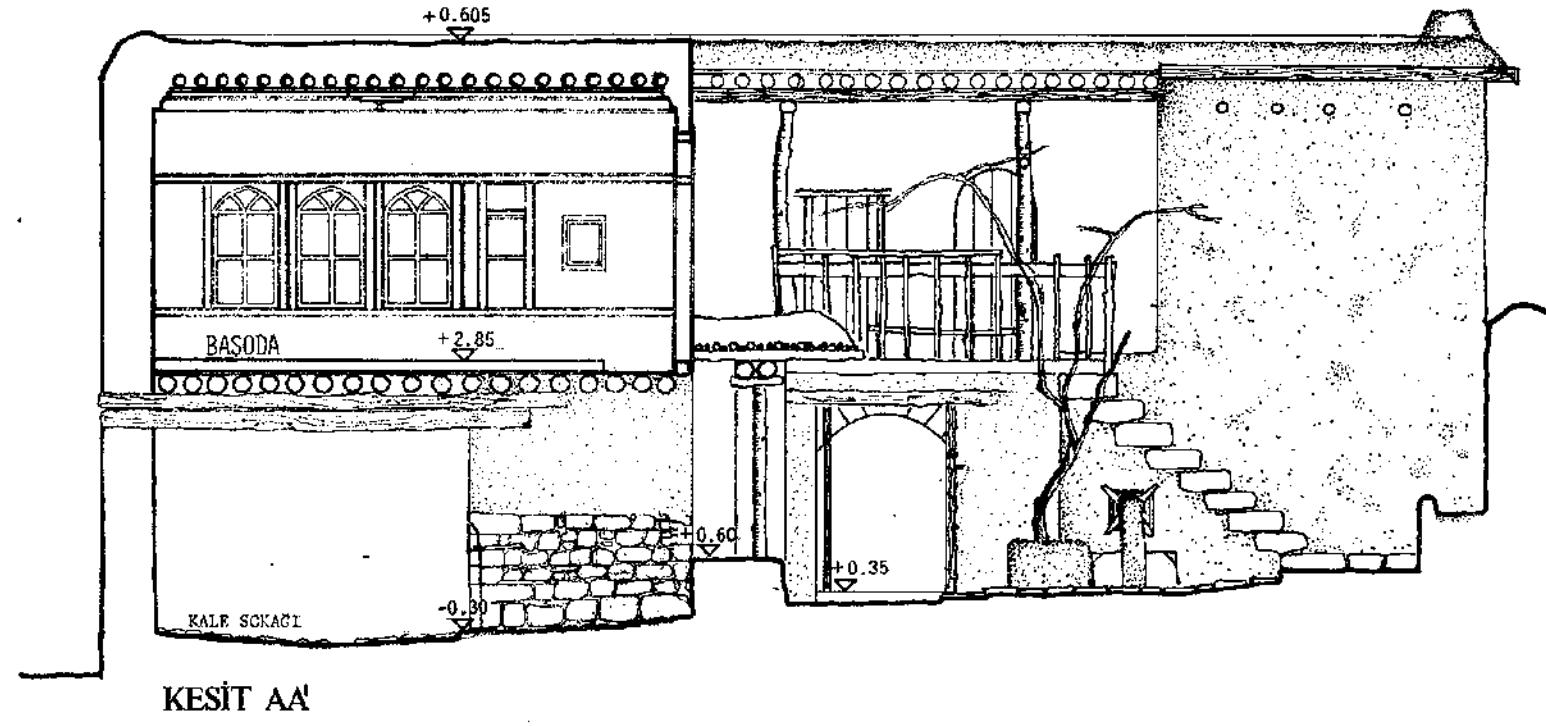
ZEMİN KAT PLANI

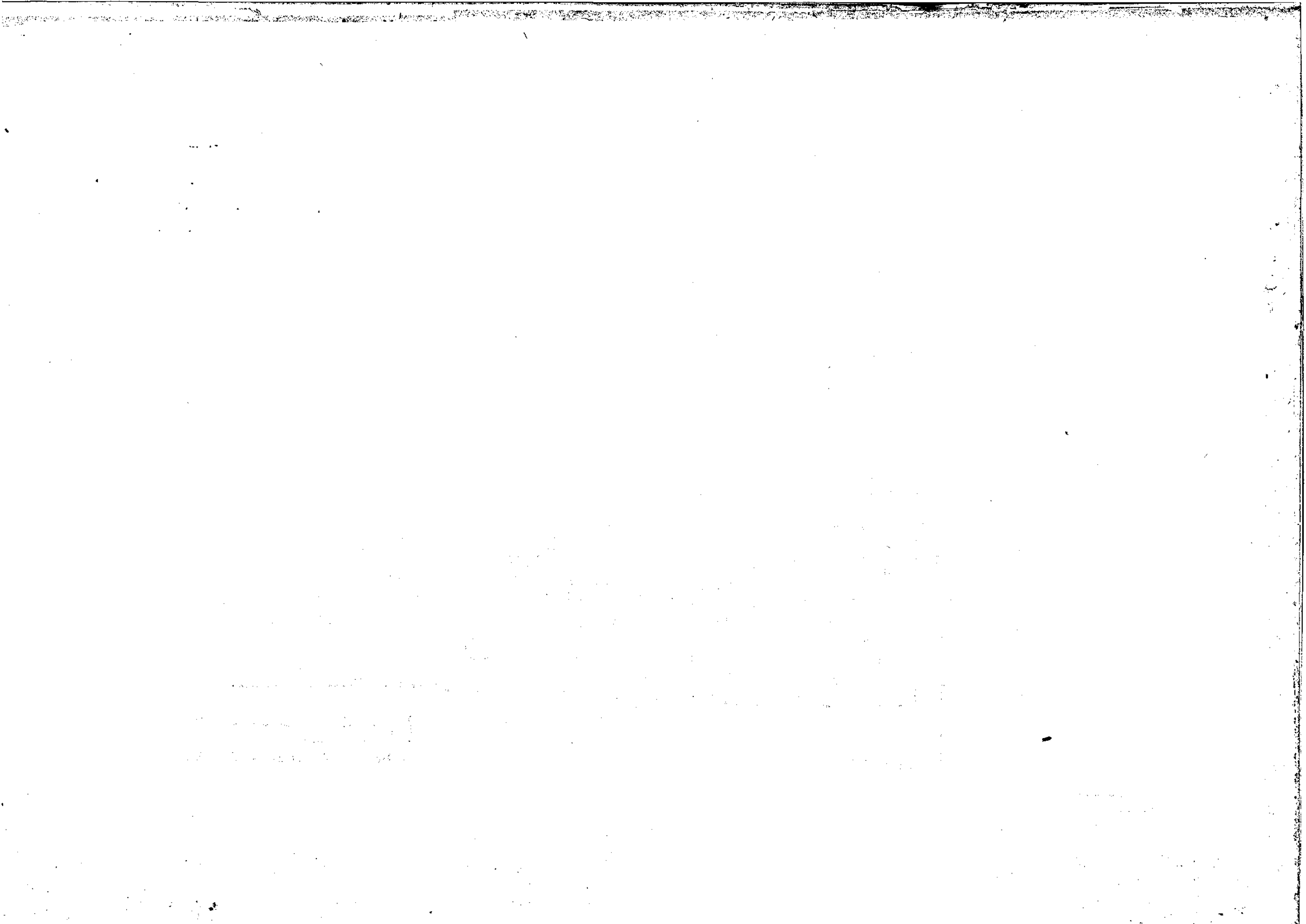
Şekil 4. Vaziyet Planı ve Zemin Kat Planı

MEHMET TÜRKAN EVI-ADİYAMAN
ÜST KAT PLANI

Şekil 10. AA Kesiti
Şekil 11. BB' Kesiti

Şekil 5. Evin üst katındaki örtme nin ocaklı duvarı ve tütün dizen kadınlar

Şekil 6. Başoda'ya giriş kapısı ve tepe penceresi

Şekil 7. Tahta döşemeli haremlik odası tavanı tütün kurutulmak için kullanılmaktadır.

dökülmüş duvar sıvalarından, ahşap döşemenin bakımsız harap durumundan anladığımız kadarıyla, oda, uzun zamandır kullanılmamakta ya da, ev halkının bugünkü gelir kaynağını oluşturan tütün'ün odanın tavanına asılarak kurutulduğu depo olarak kullanılmaktadır (Şekil 7).

Evin üst katındaki özgün, mekanların dışında, Başodanın kuzey duvarına yanaştırılmış, örtmeden beş basamakla sundurma damına çıkılarak ulaşılabilen briket duvarlı sonradan eklenmiş bir oda

bulunmaktadır. Bu odanın döşemesi de, Başodanındaki gibi Kale sokağı üzerine rastlamaktadır. Yapılan bu ekleme ile Kale sokağının üstü, odanın uzunluğu kadar daha örtülmüş olmaktadır.

Odanın kullanımına ilişkin yüklük, yunmalık ve eşya nişleri gibi unsurların tekrar edilmesi, yaşama biçiminin değişmediğini, toprak taban, kavak kirişleme ve toprak örtülü damın da geleneksel yapı özelliklerinin aynen devam ettiğini göstermektedir (Şekil 8).

YAPI MALZEMESİ VE YAPISAL ÖZELLİKLER

Taş malzeme, zemin kat duvarlarında, ortalama yerden 1.00 m. yüksekliğe kadar çaplanmış moloz olarak, Aksoy sokağı üzerine oturan örtmenin bir bölümünü taşıyan kemerde, kesme taş olarak kullanılmıştır. Bunun dışında, evin avlu girişi üstündeki kemer de kesme taştandır (Şekil 2-3).

Kerpiç boyutlarının 10x40x50 cm. ve 10x20x50 cm. olarak saptadığımız Mehmet Türkân Evinde, zemin kat taşıyıcı duvarları 70 cm. kalınlığındaki taş duvar üzerine aynı kalınlıkta örülmüşlerdir. Üst katta ise, yataklık ve ocakların bulunduğu kerpiç duvarlar 70 cm., diğerleri ise, 50 cm. olarak örülmüşlerdir.⁸ Duvarların her iki yüzüne vurulan samanla karıştırılmış çamur sıvayla birlikte duvar kalınlıkları, 76-77 cm. veya 55-57 cm. olmaktadır. Adıyaman-Urfa çevresinde aktoprak denilen beyaza yakın renkli, kalkerli bir toprak vardır. Bu yöredeki halk, evlerinin tüm kerpiç duvar yüzeylerine, bu topraktan hazırladıkları ince sıvayı, duvarların çamurla sıvanmış yüzlerine süpürge ile sürmektedirler. Ev damlarının loğlanmasından sonra, damda da aynı işlemi yaptıkları izlenmektedir. Bu kalkerli ince sıva, renginin açık olmasıyla, sıcak güneş ışınlarını yansıtmakta ve aynı zamanda, suya karşı duvar ve dam yüzeylerinde geçirimsiz bir tabaka oluşturmaktadır. Her yıl, kışa girerken, özellikle dam yüzeylerinde bu işlem yinelenmektedir.

Açıklıklar, 3-3,5 m. uzunluğundaki yuvarlak kesitli kavak veya meşe ağaçlarıyla geçilmekte, kesitler, 8-12 cm. arasında değişmekte, hatta yerine göre 18-20 cm.e kadar geniş tutulabilmektedir. Başodanın 70 cm. kalınlığındaki kuzey duvarı, Kale sokağı üzerindeki açıklığa, 18 cm. çapında üst üste konmuş iki meşe kiriş ile oturtulmuştur (Şekil 10, Kesit aâ).

Odaların uzun kenarı boyutunun her metresine, beş adet 10-12 cm. çapındaki kavak kirişlemeler kullanılmıştır. Böylece, mekanların dar kenar boyutunun, kirişlemede kullanılan ağacın boyutundan, kirişleme sayısının ise mekanın uzun kenar boyutundan elde edildiğini görüyoruz. Odaların taban kirişlemeleri üzerine tahta kaplanmış, tahta kaplamanın üzerine, örtmede toprak, mutfakta toprak, Başodada beton şap, haremlikte tahta kaplama kullanılmıştır. Tavan kirişlemeleri üzerine, örtmede hasır, diğer mekanların tavan kirişlemeleri üstüne tahta kaplama yapılmış, 25-30 cm. kalınlığındaki toprak tabaka ile kalın bir dam örtüsü oluşturulmuştur.

8. Kerpiç duvarlarda ahşap hatılların kullanıldığı Keban bölgesindeki Aşvan'da, kerpiç boyutları, (30x30x10 cm.) (30x15x10), ahşap hatılların kullanılmadığı Adıyaman ve Urfa yöresindeki kerpiç boyutlarından daha küçüktür. Kenimca, aynı nedene bağlı olarak Alişan'daki kerpiç boyutları da, (12x12x25 cm.) (12x6.5x25 cm.) Aşvan'da olduğu gibi, Adıyaman ve Urfa yöresinde kullanılan kerpiçlerden daha küçüktür. (E.W.PETERS, Alişan, Hannover: Mitteilungen Nr.1, Institute für Bauen und Planen in Entwicklungsländern, 1976, p.51. G.HALL, et al. Architectural Study. Anatolian Studies, v.XXII, Special Number Aşvan, 1968-1972, London: 1973, p.255.)

Şekil 9. Kaletepe'de kerpiç evlerin oluşturduğu çevre ve M.Türkân evinin konumu

SONUC

Mehmet Türkân Evi, bu yörede pek çok rastladığımız, üst kat plan tipine sahiptir. Avluya dönük ocaklı örtme mekânı, yörede, özellikle, kırsal konutların ana unsurudur.

Odaların, örtme etrafındaki kuruluşları, bazı değişiklikler göstermektedir. Bu değişiklikler, ailenin uğraşıyla ve gelir düzeyiyle ilgili mekansal gereksinimler sonucu ortaya çıkan, ana unsura bağlı geleneksel biçimlenmelerdir. Kırsal konutların ana unsuru olan örtme ile kırsal yörede rastlamadığımız Başoda'nın, aynı çatı altında yer alması, Mehmet Türkân Evinin en ilginç yanıdır.

İki sokağın üzerine oturmuş konumuyla dışardan dikkatimizi çeken yapı, kullanılan malzeme, mekanların boyutlandırılmaları, ve diğer yapı özellikleriyle, yörenin geleneksel mimari tutumunu aksettirmektedir.

Kırsal -yaşama biçiminin sürmekte olduğu Adıyaman'ın merkezindeki Kale Tepesi yerleşmesinde, yöresel mimari özelliklerin bozulmasına neden olacak veriler, henüz bulunmamaktadır. Ancak, Fırat üzerinde yapılması planlanan Karakaya ve Karababa Baraj göllerinin bir uzantısı, Adıyaman'a 2.5 Km.ye kadar yaklaşmaktadır.⁹ Bunun sonucu, gölün altında kalacak köylerden kente göç'ün, Adıyaman'da yaratacağı sosyal-ekonomik sorunlar, ister-istemez, Mehmet Türkân Evi gibi, geleneksel konut mimarisinin yöresel örneklerini de olumsuz yönde etkileyecektir.

9. U.SERDAROĞLU, Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar, Ankara: C.D.T.U. Aşağı Fırat Projesi Yayınları, Seri 1, No 1, 1977, s.7.

A HOUSE FROM ADİYAMAN

ABSTRACT

This is a study of a local example of traditional architecture from Adiyaman, a city that will soon be under the threat of social and economic change and in need of conservation measures when the Karakaya and Karababa dams over the Euphrates are finished.

The sun-dried mud-brick house which has been chosen for this study has an interesting location. It is on top of a hill called *Kaletepe* in the central district of the city. It is built over the point where two streets meet and closed street sections are formed under the building.

The main living level of the house is on the second floor. On the ground floor there are service elements like a barn, a storage place for hay, a w.c., a well located in the courtyard and a *sundurma* used for washing laundry, boiling grains, etc.. The second floor is reached by a stone staircase from the courtyard on the north of the house. The rooms on the second floor all open to a place called *hayat* (*örtme*) one side of which is open to the courtyard on the north. The rooms around the three sides of the *örtme* contain no furniture except one which is used as the kitchen. The mud-brick walls of the rooms are designed to serve as cupboards and niches for beddings.

Poplar beams which determine the dimensions of the rooms have been used as floor and roof spanning elements. Timber sheeting and pressed earth covers the roof beams. In the construction of load bearing mud-brick walls, no horizontal timber beams have been used in between the mud-bricks. So the thickness of the walls are not less than 50 cm..

Thus, the spatial arrangement and the kind of construction materials used reflect the traditional features of the local architecture of Adiyaman.

KAYNAKÇA

Adiyaman 11 Yıllığı. İstanbul: 1973.

ALTUN, A. *Mardin'de Türk Devri Mimarisi*. İstanbul: 1971.

HALL, G. *et al.* Architectural Study. *Anatolian Studies*, v.XXIII, Special Number Aşvan, 1968-1972, London: The British Institute of Archaeology at Ankara, 1973, pp.245-269.

İŞILTAN, F. *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul: İ.Ü.Ed.Fak.1960.

Köyler İstatistiği. Ankara: DİE, 1948.

Köyler İstatistiği. Ankara: DİE, 1963.

- KUM, N. Anadolu Mesken Tarihi Notları, Çandılı ve Mağaralı Evler. *Belediyeler Dergisi*, c.IV, s.38, 1938, ss.36-39.
- LAMPL, P. *Cities and Planning in the Near-East*. New York: George Braziller, 1968.
- MELLART, J. *The Chalcolithic and Early Bronze Ages in the Near East and Anatolia*. Beirut, 1966.
- PETERS, E.W. *Alışam*. Hannover: Mitteilungen Nr.1, Institute für Bauen und Planen in Entwicklungslandern, 1976.
- SERDAROĞLU, Ü. *Aşağı Fırat Havzasında Araştırmalar*. Ankara: ODTÜ Aşağı Fırat Projesi Yayınları Seri 1, No 1, 1977.
- TARHAN, M.T. ve SEVİN, V. Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları (II) Konut Mimarlığı. *Anadolu Araştırmaları*, c.IV-V, s.1976-1977, 1977, ss.347-366.
- TURAN, M. *Vernacular Architecture and Environmental Influences: An Analytic and a Comparative Study*. O.D.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dergisi, c.1, s.2, 1975, pp.227-246.

